

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (2): 1173/1199

Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı
(Fazlur Rahman Muhammed İkbal ve Cemaleddin Afgani Örneği)

Understanding of Education in Modern Islamic Thought
(Case of Fazlur Rahman Muhammed Ikbal and Cemaleddin Afgani)

Tülay YÜCEL

Milli Eğitim Bakanlığı / Öğretmen

Ministry of Education / Teacher

İzmir / Turkey

tulayyucel11@gmail.com

orcid.org/0000-0002-4197-2469

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 23.01.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 03.05.2020
Yayın Tarihi / Published : 17.06.2020
Yayın Sezonu : Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season : April-May-June

Atıf/Cite as: YÜCEL, T . (2020). Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı (Fazlur Rahman Muhammed İkbal ve Cemaleddin Afgani Örneği). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9 (2), 1173-1199. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/54141/678979>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı (Fazlur Rahman Muhammed İktbal ve Cemaleddin Afgani Örneği)¹

Öz

Bu makalenin amacı, Modernist İslamcılar'ın önde gelen düşünürlerinden olan Fazlur Rahman, Muhammed İktbal ve Cemaleddin Afgani'nin eğitim-öğretim görüşlerini araştırmaktır. Bu çerçevede görüşlerini dayandırdıkları temel ilkeleri, geleneksel ve çağdaş eğitim sistemine yönelik tenkit ve teklifleri, İslam dünyasının ihtiyaçları bağlamında yetiştirmek istedikleri insan modelinin ne olduğunu tespit etmektir. Böylelikle eğitim-öğretimin günümüzde gelmiş olduğu nokta itibariyle mevcut eğitim problemlerine ne derece bütüncül ve tutarlı çözümler getirdiklerini ortaya koyabilmektir. Bu kapsamda Modern İslam Düşüncesinde yer alan, İslam birliği, çağdaşlaşma, milliyetçilik, islahat gibi temel kavramlara da konu ile ilişkileri bağlamında yer verilmiştir. Konu belirtilen şekilde ele alınırken tarihi süreç içerisinde din eğitimi alanında boşlukları, ihtiyaçları ve ulaşılanlar çerçevesinde elde edilen bulguları ileriye taşıyacak nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama tekniğine başvurulmuştur.

Özet

19. ve 20. Yüzyıllar İslam dünyasının bunalımlı çağları olarak bilinmektedir. Osmanlı Devleti Avrupa'daki topraklarını kaybediyordu. Mısır ve Afganistan'ı İngilizler, Fas'ı Fransızlar ele geçirmişti. Orta Asya'daki Müslümanlar Çin ve Rusya'nın baskısı altında idiler. Hint Müslümanları özgürlüklerini kaybetmişlerdi ve daha pek çok coğrafyada Müslümanlar büyük bir çözüme yaşamakta idiler.

Çözümle sadece coğrafi alanda değil, aynı zamanda Müslümanların benliklerinde yaşayışlarında, fikri yapılarında, ahlaki ve dini düşüncelerinde de görülmekte idi.

Düşünce alanındaki durgunluk ulemanın sadece geriye bakmasına yol açmış, onları özgür ve yaratıcı olmaktan çıkarmıştı. Çökmekte olan tasavvuf, hareket iradesini öldürmüştü, hukukçular da içtihat kapılarını kapatmışlardı. Çoğunlukla geçmişte yaşayan ve savunmada kalan Müslümanlar inisiyatiflerini kaybetmişlerdi. Kısacası İslam dünyası, birlik ve bütünlüğünü kaybetmiş, bilim ve teknolojide gerilemiş, ekonomik olarak zayıflamış, Batı'nın siyasi ve kültürel hâkimiyeti altına girmiş, cehalet, batıl inanışlar ve hurafelerle dinin özünden uzaklaşmış bir durumda idi.

¹ Bu makale "Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı (Fazlur Rahman, Muhammed İktbal, Cemaleddin Afgani Örneği)" isimli Yüksek Lisans Tezinden yararlanılarak üretilmiştir. Bu makalenin bazı başlıkları ayrıca, 12-13 Nisan 2019 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

İslam tarihinin bu bunalımlı döneminde mevcut duruma tepkilerini gösteren ve çareler arayan, Müslümanları uyandırmaya, onların medeniyet seviyelerini yükseltmeye, Müslüman memleketlerini Avrupa'nın siyasi iktisadi ve kültürel nüfuzundan kurtarmaya çalışan çeşitli fikir akımları ortaya çıkmıştır.

Bu akımlardan biri olan İslamcılık, son zamanlarda yapılan araştırmalardaki adıyla Modern İslam(iyet), İslam'ı bir bütün olarak –inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim-öğretim- “yeniden” hayata hâkim kılmak amacını gütmüştür. Bu fikri yapı, akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürgesinden, zalim ve müstebit yönetimlerden, esaret, taklit, hurafe vb. durumlardan kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek amacıyla yapılan modernist ve eklektik yönleri baskın fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların bütününe içeren bir hareket olarak tanımlanmaktadır.

Bu çalışmada, Modernist İslamcılar'ın önde gelen düşünürlerinden olan Fazlur Rahman, Muhammed İkbâl ve Cemaleddin Afgâni'nin eğitim-öğretim görüşlerini araştırmak amaçlanmıştır. Bu çerçevede görüşlerini dayandırdıkları temel ilkeleri, geleneksel ve çağdaş eğitim sistemine yönelik tenkit ve teklifleri, İslam dünyasının ihtiyaçları bağlamında yetiştirmek istedikleri insan modelinin ne olduğunu sistemli ve bütüncül bir şekilde tespit edip karşılaştırmalı olarak ortaya koyabilmektir. Çalışmada tarih araştırması yöntemi esas alınmış, veriler literatür tarama tekniği ile elde edilmiştir.

Modern İslam düşüncesinin temel kabulü İslam dünyasının bir gerileme içinde olduğu gerçeğidir. Bu gerilemenin sebebi ise Müslümanların hayatın her türlü sahasından İslam dinini çıkarmış olmaları yani Müslümanların İslami bir hayattan uzak kalmış olmalarıdır. İslamiyet'in ilk asırlarındaki maddi ve manevi yükselmişliğe, kalkınmaya ve güce sahip olunmak isteniyorsa yeniden İslam'a dönülmelidir. Çünkü İslam ferdî, sosyal, siyasî, iktisadî vb. her türlü alanı kapsayan yenilikçi ve dinamik bir ruhu olan, kalkınmanın her türlü itici gücünü ve unsurlarını içinde barındıran bir dindir. Nitekim çağdaş Batı bugünkü kalkınmışlığını Müslümanlardan aldıkları bu ruha borçludur. Müslümanların bugünkü durumu İslam'dan değil kendilerinden yani bu dinin ruhunu anlayamamalarından, İslam'dan uzaklaşmalarından kaynaklanmaktadır. Öyleyse Müslümanlar'ın önünde duran ve hemen kat edilmesi gereken yol İslam dinini yeniden anlama, yorumlama, hayata geçirme faaliyetlerinin olduğu yoldur.

Modernist İslamcılar, tüm bunların gerçekleşebilmesini eğitim-öğretimde görmüşler, ilimle/eğitimle başlayacak dönüşüm için bazı prensipler belirlemişlerdir. Bu prensipler, Müslümanları saf bir inanç sahibi kılmak, cehalet ve taklitle mücadele etmek, tasavvufu ıslah etmek ve İslam dünyasındaki yaygın ahlak anlayışını değiştirmektir.

Modernist İslamcıların eğitim tariflerinin merkezinde İslam ve İslam dünyasını içinde bulunduğu durumdan kurtaracak insan modeli bulunmaktadır. Bu noktada İslam, insanların aklına hitap ettiğine ve İslam dünyasının bugünkü geriliğinin sebebi de aklın kullanılmaması ve dinden

uzaklaşılması olduğuna göre, eğitim her şeyden önce bu unsurları içeren bir yapıda olmalıdır. Onlara göre, çağdaş bilim, dinî ve insanî değerleri yok etmektedir. Bu nedenle Müslümanlar çağdaşlaşma ile birlikte dinî, ahlâkî ve millî unsurları da içeren bir eğitim sistemine vurgu yapmışlardır. Bu eğitim sistemi ile beden, zihin ve ruhun birlikte ve dengeli bir şekilde eğitildiği bir insan modeli yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Çünkü İslamiyet bu üç esası birlikte vurgulamış ve medeniyetin ilerlemesi de ancak böyle mümkün olmuştur. Onlara göre iyi eğitim sisteminin yetiştireceği ideal insan, iyi bir Müslüman ile aynı anlama gelir. Buna ilaveten iyi eğitim sistemi Müslümanların her türlü alanda kalkınmasını sağladıktan sonra nihai olarak onları İslam birliğine ulaştıracak nitelikte olmalıdır.

Modernist İslamcılar, son asırlarda din ve ilim arasındaki çelişkiyi doğuran eğitim esaslarının, ilim ve teknoloji alanındaki devasa ilerlemenin yanı sıra ahlaki değerlerin yavaş yavaş ortadan kalkmasının tartışıldığı fikri bir sahanın kapılarını açmışlardır. Nitekim Modernist düşünceye göre İslam ilimle barış halinde ve gerçekte ilk yüzyıllarda ilmi ruhun gelişmesinin doğrudan müsebbibidir.

Sonuç itibarıyla Müslümanların içinde bulunduğu durum Modernist İslamcılar, İslam milletlerinin bir Rönesans gerçekleştirmesi gerektiği fikrine yöneltmiştir. Buna göre, Cemaleddin Afgani, Muhammed İkbâl ve Fazlur Rahman her biri kendi yolunda modernizm problemine yönelmiş ve Batı düşünce kodlarının hâkim olduğu bir yüzyılda İslam'ın hayat görüşü unsurlarını korumaya almak istemişlerdir. Her birinde Batı fikirlerinin tesiri görülmekle birlikte, onların modernist görüşlerinde Batı kültürüne karşı bir şüphe ve İslam dininin üstünlüğü anlayışı devam etmiştir. Modernist İslamcılar gerek Müslüman toplumları Batı karşısında dinî, ahlâkî, sosyal, ekonomik, siyasî vb. pek çok alanda güçlü olmaya teşvik etmek suretiyle, gerek İslam ülkelerindeki eğitim kurumlarında yapılacak ıslahat ile felsefi düşünce ve modern bilimsel bilgiyi üretmeye yönelik çaba ve faaliyetleriyle İslam modernizmi üzerinde kalıcı izler bırakmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Modernist İslamcılar, Fazlur Rahman, Muhammed İkbâl, Cemaleddin Afgâni, Eğitim.

Understanding of Education in Modern Islamic Thought (Case of Fazlur Rahman Muhammed Iqbal and Cemaleddin Afgani)

Abstract

The purpose of this paper is to investigate the education-teaching-related views of Fazlur Rahman, Muhammad Iqbal and Jamal al-Din al-Afghani, who are among the prominent philosophers of Modernist Islamists. In this

context, the objective is to determine the main principles on which they base their ideas, their critiques and propositions towards the traditional and modern education system and the human model they want to train in the context of the needs of the Islamic world. Therefore, it is to reveal the extent to which they have brought holistic and consistent solutions to the existing education problems by the point of arrival of the education-teaching of today. In this framework, basic concepts that are in the Modern Islamic Thought such as unity of Islam, modernization, nationalism and reform were included with their relations to the topic. While the topic was being taken on in the specified manner, among the qualitative research methods that would carry the findings on the gaps in the field of religious education, needs and what have been achieved forward, the literature review and document analysis techniques were utilized.

Summary

The 19th and 20th centuries were periods in which the Islamic world was on the wane. The Ottoman Empire continued to lose land to Europe. Egypt and Afghanistan were conquered by the British, and Morocco by the French. Muslims in Central Asia were coming under pressure from China and Russia. Indian Muslims had lost their freedom, and Muslims in many other parts of the world felt that their faith was in a state of disintegration.

This disintegration was experienced not only in terms of the loss of geographical areas, but also as something which was occurring in the lives of Muslims, affecting their sense of self, and their moral and religious thinking.

A stagnation was seen in the field of thought, causing the *ulema* to look backwards and inhibiting them from being free and creative. The collapse of Sufism weakened any resolve to take action, and jurists considered case law to be settled and closed. Muslims were, in the main, living in the past and adopting a defensive posture, and, as a result, they had ceded all initiative to progress. In short, the Islamic world had lost its unity and integrity, suffered economically, declined in the fields of science and technology, come under the political and cultural domination of the Occident, and moved away from the essence of the religion itself and towards ignorance and superstition.

During this period of crisis in Islam, various currents of thought emerged in reaction. They sought solutions, and attempted to raise the awareness of Muslims about these issues in order to liberate Muslim countries from the political, economic and cultural influences of Europe.

'Islamism', which was one of these trends, and which is known in recent research as 'Islamic Modernism', aimed to make Islam a dominant force "once again" by considering it as a whole, an entire way of being that included faith, worship, morality, philosophy, politics, education and teaching. This school of thought was a movement that adopted a rational method to incorporate both the modernist and eclectic aspects of the dominant ideologies, as well as embracing scientific research. The goal was to

civilize Muslims and to liberate them from Western colonization and repressiveregimes, as well as from their own superstitions and irrational thought.

This study aimed to investigate the educational views of Fazlur Rahman, Muhammed Iqbal and Jamāl al-Dīn al-Afghānī, three of the leading thinkers ofIslamic Modernism.The main principle on which they based their thought was asystematic, comparative and thorough criticism of traditional and contemporary education, with a focus on how to educate humanswho could respond to the needs of the Islamic world.

The data for this historical research studywere obtained through a detailed review of the relevant literature.

It is generally accepted inmodern Islamic thought that the Islamic world is in decline. The reason for this decline is thought to be that Islam has been removed frommany areas of day-to-day existence; that is to say that Muslims themselves have moved away from leading an Islamic life. If there is a wish to re-experience themoral values and the material developmentthat characterized the first centuries of Islam, this requires a return to Islam. In this view, Islamis a religion with an innovative and dynamic spirit,whosedriving forces embrace individual, social, political, and economic change.

From this perspective, the modern West owes its development to this very spirit, one that it has assimilated from Islam. The cause of the current situation is thus not Islam itself but Muslims' inability to understand the true spirit of their religion and their departure from it. The path out of this situation, which must be taken immediately, is for Muslims to better understand, interpret and actualize the religion of Islam in their own lives.

Islamic modernists believed that achieving this transformationwas directly related to education, andthey established a numberof principles with regard to both science and learning. The principles were intended to ensure thatMuslims' faith was pure, to combat ignorance, to improve Sufism, and to change the common understanding of morality in the Islamic world.

At the heart of Islamic modernism was a model for the education of individuals that aimedto save Islam and the Islamic world from its contemporary state. Since the reason for the backwardness of the Islamic world was a failure to think and a focus on the past, it was felt that education should tackle these elements and appeal to the people's intellects. According to many Muslims, contemporary science had destroyed religious and human values.For this reason, Islamic modernistsfavored an education system that included religious, moral and national elements alongside teaching aboutthe modern world. Within this education system, they aimed to train body, mind and soul in a balanced way, because Islam emphasized the necessary interrelatedness of these three aspects for the progress of civilization. In this respect, to be a good student within the education

system was equivalent to being a good Muslim. In addition, a good education system should ultimately be able to lead to the union of all Muslims (ummah).

Islamic modernists paved the way for discussions about the gradual disappearance of moral values, the fundamentals of education and the enormous progress in science and technology that had given rise to conflicts between religion and science over a long period of time. In fact, according to Islamic modernist thought, Islam functioned in harmony with science and was the direct cause of the development of the scientific mindset.

The situations which many Muslims were facing led the Islamic modernists to the belief that Islamic nations should seek their own kind of Renaissance. Jamāl al-Dīn al-Afghānī, Muhammed Iktbal and Fazlur Rahman each tackled the problems of modernism in their own way, aiming to protect the major elements of Islam's worldview in a century dominated by Western modes of thinking. The influence of Western ideas could be seen in each of them, but their modernist views also involved a suspicion of Western culture and a belief in the superiority of Islam.

Islamic modernists left permanent marks, both by encouraging Muslim societies to remain strong against the West in religious, moral, social, economic and political areas, and by their efforts to promote new philosophical ideas and modern scientific knowledge within the educational institutions of the Islamic countries.

Key Words: Modernist Islamists, Fazlur Rahman, Muhammed Iqbal, Jamal al-Din al-Afghani , Education.

Giriş

İslam dünyasının bunalımlı çağları olarak bilinen 19. ve 20. yüzyıllar, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiği, Müslümanların Doğu Avrupa ve Balkanlar'dan çekildiği, Mısır, Afganistan, Fas gibi ülkelerin ve Hint Müslümanlarının özgürlüklerini kayb ettikleri bir dönemi ifade etmektedir.

Coğrafi alanda yaşanan çözümler, aynı zamanda Müslümanların yaşayışlarında, fikri yapılarında, ahlaki ve dini düşüncelerinde de görülmekte idi. (Kılıç, ts, s.52). Düşünce alanındaki durgunluk, ulema sınıfının sadece geçmişte yaşamalarına yol açmış, özgür ve yaratıcı olmaktan çıkmalarına neden olmuştu. Çökmekte olan tasavvuf, hareket idaresini öldürmüş, hukukçular da içtihat kapılarını kapatmıştı. Çoğunlukla geçmişte yaşayan ve savunmada kalan Müslümanlar üstünlüklerini kaybetmişlerdi (Kara, 1986, s.XIX). Kısacası, birlik ve bütünlüğünü kaybeden İslam dünyası bilimde, teknolojiye ve ekonomide de zayıf düşmüş, pek çok yönden Batı'nın hâkimiyeti altına girmiş, cehalet ve batıl inanışlar ile dinin özünden uzaklaşmış idi (İkbal, 1956, s.17-18).

Bu buhranlı dönemde mevcut duruma tepkilerini koyan ve çareler arayan, Müslümanları harekete geçirmeye, onların medeniyet seviyelerini yükseltmeye, İslam ülkelerini Avrupa'nın siyasi ve ekonomik etkisinden kurtarmaya çalışan çeşitli mütefekkir ve fikir akımları ortaya çıkmıştır. Bu akımlardan biri olan İslamcılık, İslam'ı bir bütün olarak "yeniden" hayata hâkim kılmak ve akılcı bir yöntemle İslam dünyasını, Batı sömürgesinden, taklit ve hurafeden, esaret, zalim ve zorba yönetimlerden kurtarmak, birleştirmek ve medenileştirmek amacıyla yapılan eklektik ve modernist yönleri baskın fikri, siyasi ve ilmi çalışmaların, arayışların ve çözümlerin bütününe kapsayan bir hareket olarak tarif edilmektedir (Kara, 1986, s.XV).

İslamcılık akımı aralarındaki metot ve düşünce ayrılıkları göz önünde bulundurularak bazı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Buna göre İslamcılar temelde "modernist" ve "muhafazakâr" olmak üzere ikiye ve daha detaylı olarak ise birçok gruba ayrılmıştır (Kara, 1986, s.XXXVII). İslamcılık için İslam dünyasında "tecdid, ıslah, İttihad-ı İslam, ihya", Batı'da ise "Pan-İslamizm" ve son zamanlarda yapılan araştırmalarda ise "Modern İslam (iyet), İslam'da Reformist Düşünce" gibi kelime ve terkipler kullanılmaktadır (Doğan, 1999, s.11). Eğitimle ilgili görüşlerini inceleyeceğimiz Fazlur Rahman, Muhammed İkbal ve Cemaleddin Afgâni Modern İslam(iyet) grubuna dâhil olan düşünürlerdendir.²

Modernist İslamcılar, İslam dünyasının içinde bulunduğu durumdan hareketle, İslam milletlerinin bir Rönesans gerçekleştirmesi gerektiği fikrini savunmuşlardır (Aydın, 2000, s.17). Bu fikri yöneliş ile Modern İslam düşünürleri, din ve ilim arasında meydana gelen çelişkiyi doğuran eğitim esaslarının irdelendiği bir tartışma sahası açmışlardır (Zulfikar, 1993, s.13).

² Makalede Modernist İslamcılar ifadesi ile genelde Modern İslam Düşünürleri özelde ise adı geçen üç şahsiyete atıf yapılmıştır.

Modern İslam Düşüncesine göre İslam, ilimle barışıktır. Gerçekte İslam, ilk yüzyıllarda ilmi ruhun gelişmesinin doğrudan müsebbibidir. Ancak bu ruhun kaybedilmesiyle ortaya çıkan kötü sonuçların sorumlusu İslam değil, Müslümanların kendileridir (Fahri, 1987, s.280).

Modernist İslamcılar, İslam dünyasının içinde bulunduğu durumdan kurtulmasını eğitimde gördükleri için, yapılacak her türlü ıslahatın da eğitimde yapılacak dönüşümle gerçekleşeceğini savunmuşlardır. Zira İslam ülkelerinin eğitim sistemlerinin gerçek manada dönüşüme ihtiyacı bulunmaktadır (Kara, 1986, s.5-6). Bu noktada F. Rahman'ın eleştirilerinin merkezini geleneksel eğitim kurumları oluştururken, İktbal modern eğitim kurumları üzerine yoğunlaşmıştır. Afgâni ise hem çağdaş eğitim kurumlarını hem de geleneksel eğitim sistemini tenkit etmiştir.

Modernist İslamcılara göre, Müslümanların eğitim ve düşünce düzeyini olumsuz yönde etkileyen bazı faktörler bulunmaktadır. Makalenin sınırları çerçevesinde kısaca açıklanacak olan bu faktörlerin başlıcaları; felsefenin müfredat dışı tutulması, ilimlerin "akli" ve "nakli" şeklinde sınıflandırılması, Kur'an'ın bizzat kendisinin tedrisat konusu yapılmaması, ders kitaplarının yerini şerh ve haşiyelerin alması bu faktörlerin öne çıkanlarındandır.

A. Geleneksel Eğitim Sistemine Yöneltilen Tenkitler

Modern İslam Düşüncesi içerisinde incelediğimiz düşünürlerden F. Rahman'ın eğitim konusunda eleştirilerinin merkezini geleneksel eğitim müesseseleri oluştururken, İktbal'in eleştirileri modern eğitim sistemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Afgâni ise ağırlığı mevcut şartların ıslahına ve kısmen de geleneksel eğitim sisteminin tenkidine vermiştir.

Modernist İslamcıların geleneksel eğitim sistemine yönelik eleştirilerini medreseler, ulema, ders programı ve içeriği ile eğitim metodu başlıkları altında incelenebilir.

1. Medreseler

F. Rahman, İktbal ve Afgâni'nin görüşleri çerçevesinde Ortaçağ İslam eğitim düzeyini olumsuz yönde etkileyen faktörler şöyle sıralanabilir:

1.1. Felsefenin Müfredat Dışı Tutulması

F. Rahman (1995, s.136-139; 1963, s.303), Ortaçağda eğitimin ve düşüncenin Ehl-i Sünnet içeriğini incelerken bu düşüncenin hayat soluğundan mahrum kalmasının nedenini eğitim kurumlarında felsefeye yer verilmemesine bağlamıştır. F. Rahman (1995, s.126), Müslüman filozofların eserlerinden ve akli faaliyetlerinden övgü ile söz eder ancak, öğretilenlerin doğrudan doğruya din ile çatışan yönleri sebebiyle önce bizzat felsefenin kendisinin sonra da Sünniliğin başına gelenleri bir "trajedi" olarak değerlendirir. İbn-i Sina ve Farabi gibi filozoflar, Müslümanları din ile rasyonel düşüncenin sınırlarının kesiştikleri bütün noktalarda din ile felsefe arasında bir paralellik bulunduğuna inanmaya sevk etmiştir. Dahası filozofların, dini ya

da ahlaki gerçeği, akli veya “doğal” gerçeğe benzetmeleri işledikleri en önemli hata olmuştur (F. Rahman, 1995, s.127-131). İşte bu benzetme filozoflarla İslami geleneğin temsilcileri konumunda bulunan ulema arasındaki çatışmanın merkezini oluşturuyordu. F. Rahman’a (2000a, s.132) göre, eğer filozoflar İslam’ın ileri sürmüş olduğu iddiaları ciddi bir araştırma ve düşünce konusu yapmış olsalardı ve Ehl-i Sünnet de felsefeye karşı yürüttüğü saldırının ölçüsünü tutturabilmiş olsaydı, İslam düşüncesi fikren ve ruhen yok olmayacak aksine bu felsefe sayesinde daha zengin bir hale gelebilecekti.

Ehl-i sünnet, Gazali’nin felsefeye saldırısından sonra felsefeyi tamamen yasaklamış ve bütün gelişme imkânlarını yok etmiştir. Dolayısıyla felsefe ve onun zorunlu aleti insan aklını kınanmıştır. F. Rahman’a (1963, s.303) göre, ulemanın bu tutumu, İslam dünyasının önemli bir kesiminde çok basit bir eğitim-öğretim programının kabul görmesine neden olmuştur. Bu programda bilime pek yer verilmemiş, felsefi düşünce “fikir sapıklığı” olarak telakki edilmiş, itikadî konularda kelâmi düşünce bile hoş karşılanmamıştır. Bu yolla tesirleri hala süren bir eğitim anlayışı başlatılmış olup, düşünürlerin yetişip-yetiştirileceği yegâne yerler olan medreseler, salt düşünceyi silip süpürmüşlerdir.

İkbal (1971, s.44-48) ise Gazali’yi Müslüman filozoflarla olan diyalogundan çok kendi felsefi şüpheciliği sonucu ulaştığı hükmü ve bu hükmün İslam düşüncesine dolayısıyla İslam eğitimine getirdiği olumsuz tesirleri eleştirmiştir. Gazali gerek Grek felsefesinin gerekse Müslüman filozofların öğretileri karşısında bilimden ve metafizikten bağımsız bir dini savunmaya çalışmıştır. Felsefi şüpheciliği neticesinde düşüncenin yetersizliği ve tatminsizliğine inanarak mistik tecrübeye başvurdu. Böylece düşünce ile sezgi arasında bir ayrıma vardı. İkbal’in Gazali’ye eleştirisi tam da bu noktada gelmiştir. İkbal’e (1964, s.21) göre, “Gazali düşünce ile sezgi arasında organik bir bağ bulunduğunu ve düşüncenin daima hareket halindeki zamanla bağlantılı olması nedeniyle yetersizlik ve tatminsizliğe mahkûm olduğunu anlayamadı.”

1.2. İlimlerin Sınıflandırılması

Modernist İslamcılar, medreselerde daha ilk zamanlarda ilimlerin sınıflandırılmaya tabi tutulmasını tehlikeli bir gelişmenin habercisi olarak nitelendirmişlerdir. Bu sınıflandırmanın bir çeşidi ilimleri teorik veya pratik veya külli ve cüz’i diye ikiye ayırma idi. Teorik ile kelim, pratik ile fıkıh kast ediliyordu. Ancak ilimlerin sınıflandırılmasında en köklü ve sonuçları bakımından en tehlikeli ayırım “dini ilimler” (ulum-i şer’iyye) veya “nakli ilimler” (ulum-i nakliye) ile akli veya seküler ilimler (ulum-i aklîye veya gayr-i şer’iyye) olarak yapılan ayırım olmuştur. Çünkü akli ilimlere karşı zamanla düşmanca bir tavır sergilenmiş ve bu bilimler terk edilmek istenmiştir (F. Rahman, 2000a, s.88).

İlimlerin bu şekilde sınıflandırılması sonucu müspet bilimsel bilgi medreselerin dışında tutuldu. F. Rahman (2002, s.97), Gazali'nin, "Munkiz" adlı eserinde medreselerin teşkilatlı bir hale geldiği bir dönemde müspet bilimlerin müfredat dışı tutulmasını dini korumak adına yapıldığını savunan "ucuz savunucuları" kınadığını ifade eder. Ancak F. Rahman'a göre o da halkı, filozofların yanlış görüşlerinden etkilenmelerini engellemek amacıyla, onların bilimsel eserlerini dahi incelemekten men etmekle aynı sonuca varmıştır. F. Rahman (1995, s.140) bu tutumu Ehl-i Sünnet'in bilime ve sonunda da kendisine indirmiş olduğu ilk darbe olarak görmüştür. Çünkü o; yaşayan, büyüyen, müspet bir düşünce akımı ile sürekli etkileşim halinde olmayan hiçbir fikir yapısının üretken olmak şöyle dursun uzun süre başarılı bile olamayacağını ifade etmiştir. Ona göre, aklın (zihnin) meydan okuyuşu ve diyalektik hareketi olmadan dini ilimler de bir süre sonra yaratıcılığını yitirir, durağanlaşır ve sabitlenir. Nitekim İslam düşüncesinde yaşanan da bu olmuştur. Ehl-i Sünnet müspet ilimleri müfredat dışı tutmakla sadece akli ilimlere değil, korumaya çalıştığı ve öncülük ettiği dini ilimlere de hesabı mümkün olmayan zararlar vermiştir (F. Rahman, 2002, s.98).

1.3. Kur'an'ın Tedrisat Konusu Yapılmaması

Modernist İslamcılara göre, Ortaçağ İslam eğitim sisteminde öğrenim düzeyini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri de Kur'an'ın bizzat kendisinin tek başına hiçbir zaman ders konusu yapılmamış olmasıdır (F Rahman, 1999, s.91). XIV. yüzyıldan itibaren Sünnî Arap âlimleri hitabet ve belagat ilmi ile ilgilenmeye başlamışlardır. Bu ilimler zamanla Arapça grameri üzerine kurulan bağımsız bir bilgi dalı haline gelmiştir. Bu şekilde bir hadisteki veya Kur'an ayetindeki gramer ve belagat inceliklerini ortaya koyup bundan alınan zevkle avunmaya başlayınca, Kur'an anlamı üzerinde yoğunlaşma faaliyetleri unutulmuştur.

F. Rahman'a (1999, s.91) göre, Kur'an'ın anlamı üzerinde incelemelerde bulunulmaması sadece öğretimle ilgili bir durum değildir. Gerçekte böyle bir anlam çalışmasının mevcut toplumsal düzeni değiştirmesinden korkulmuştur. Bu sebeple, Kur'an'ı anlamak için vasıtalara ihtiyaç olduğu tezi, arkasından geliştirilen hitabet ve belagat ilimleri ile desteklenmiştir. Medreselerde Kur'an'ı öğrenmek için okutulan tefsirlerin bile büyük bir kısmı özde hitabet ve belagat ilimlerini ön plana çıkaran tefsirler olmuştur. Bu durumun sonucunu F. Rahman şöyle ifade eder; "İşte böylece insanı sarsan ve inkılapçı bir özelliği olan Kur'an gibi dini bir kitap, gramer ve hitabet süprüntüleri altında gömülü kalmaya mahkûm edilmiştir."

İkbâl'e (1964, s.28) göre de Kur'an'ın başlıca amacı, insanın Allah ve evrenle olan çok yönlü ilişkilerinin şuurunu insanda en yüksek düzeyde harekete geçirmektir. İslam dini maddeler dünyasını kabullenir ve ona hâkim olmanın yollarını gösterir. İnsanın görevi ise evrenin mahiyeti ve Allah'ın alametleri üzerinde düşünmek ve tabiatı fethetmenin çarelerini araştırmaktır.

1.4. Ders Kitaplarının Yerini Şerh ve Haşiyelerin Alması

Ortaçağda, yükseköğretim kurumları olan medreselerde XIII. Yüzyıldan itibaren özgün kelim, fıkıh vb. kitapları şerhleri ve haşiyeleri ile değiştirilmeye başlanmıştır. Bunlar temel meselelerde özgünlüğün kaybolmasının başlıca işaretçileriydi (F. Rahman, 1997, s.9).

Önceleri hocanın derste anlattıklarının öğrenciler tarafından not alınması neticesinde yazılan şerhler, sonraları büyük âlimler tarafından öğrencilerin bu konuları kolaylıkla çalışıp ezberleyebilmeleri için kısa ve öz risaleler halinde telif edilmeye başlanmıştır. Bu durum konuyu hem anlamadan ezberlemeyi hem de şerhlerin ve haşiyelerin ve bunlara yazılan reddiye ve karşı reddiyelerin artmasına neden olmuştur. Ardından cedel içtihadın yerini almaya başlamış ve böylece bir ilmin asıl sorunlarını tespit edip onları çözmek için fikri bir uğraşıya girmek yerine, kılı kırk yaran ayrıntılarla uğraşıp fikri enerjiler sonu olmayan bir gayretle boşa harcanmıştır. Bu sonuçsuz gayretler Feyzî³ gibilerin yazdığı tefsirlerle son haddine varmıştır: Feyzî tefsirinde sadece noktasız harflerden oluşan kelimeleri kullanmak sureti ile Arap alfabesindeki harf sayısını yirmi sekizden on üçe düşürmüştü ve sadece bu on üç (noktasız) harfi kullanarak tefsiri yazmıştır.

Modernist İslamcılardan F. Rahman'a (1999, s.91) göre, bu tür çalışmalar fikri bir jimnastik için "inanılmaz bir cesaret işidir" fakat bu kitaplar öğrencinin konuyu anlamasını kolaylaştırmıyor tam aksine bilmece gibi, anlaşılması zor ama ezberlenmesi kolay ders kitaplarını oluşturuyordu. Bu yüzden de bunları anlaşılır kılmak için şerh üzerine şerh yazılmıştır.

2. Ulema

VIII. ve IX. yüzyıllarda hızla gelişen Mutezilenin akılcı hareketi Ehl-i Sünnet imamlarına karşı etkili bir üstünlük kazanmıştır. Ancak aynı yüzyıllarda Ehl-i Sünnet uleması eğitimi hemen hemen kendi denetimleri altına almış, kendi fikri ve ruhi ideallerine göre müfredat programlarını belirlemiş ve uygulamaya koymuş bulunmaktadırlar. Dini akılcılık hareketi ile Sünnî eğitim sistemi arasında yaşanan bu gerginlikte Sünnî ulema o derece etkili olmuştur ki daha sonraları akılcı hareket bütün gücünü kaybetmiştir (F. Rahman, 2000a, s.48).

Ulemanın kendini içinde bulduğu ikinci gerginlik ise XVI. ve XVII. yüzyıllarda bir halk dini haline gelen sufilik ile Sünnî sistem arasında oluşan gerginlik olmuştur (F. Rahman, 2000a, s.48). Bu gerginliğin birinci sebebi, İslam'ın Orta Asya'ya yayılmasında ulemadan ziyade sufiliğin rolünün olmasıdır. İkincisi ise ulemanın, özellikle Türkiye'de, kanunsuzluk ve

³ Feyzî-î Hindi (Ebu'l-Feyz b. Şeyh Mübarek el-Dehlevî) (ö.1004-1595), Ekber Şah döneminin önde gelen şair, âlim, düşünürlerinden. Noktasız harflerden meydana gelmiş kelimelerle yazdığı ahlaka dair *Mevâridü'l-Kelim* (Kalküta 1241/1825) ve *Sevâti'ul-İham* (Leknew 1306/1889) adlı Kur'an tefsiri mensur eserlerindedir. A. S. Bazmee Ansarı, "Feyzî-i Hindî", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995.

karışıklığa nispetle ehven-i şer (kötünün iyisi) olarak gördüğü sultan otoritesini kabul etmesidir. Fakat sufilik teşkilatlanmış haliyle siyasi zorbalığın karşısında duran bir tepki olmuştur. Böylece ulema sufi hareketi karşısına almıştır. Çünkü ulema hem devletin yürürlüğe koyduğu dini kanunu formüle etmekten hem de bu kanunun uygulanmasından sorumluydu. Böylelikle ulema, ulemanın savunduğu din ve devlet halkın gözünde işbirliği içindeydi (F. Rahman, 2000a, s.221)

İkbâl de ulema sınıfını ağır bir şekilde eleştirmiştir. İkbâl (2000, s.86) sadece kelimelere yapışan, âlimleri Müslümanlar için yüz karası olarak görür. Çünkü o da yüzyıllar boyunca Kur'an'ın etrafında toplanan sayısız şerhçinin ve yorumcunun Allah kelamını dinamik ruhunu boğdukları, taşaştırdıkları kanaatindedir. İkbâl (2000, s.25) ulemayı Kur'an'da bahsi geçen Karun'a benzetmiştir. Ona göre "şekilci ulema" Arap lügatiyle yüklü Karun'dur. Karun'un kendi hazinelerinin yükü altında kalması gibi ulema da bu lügatlerin işe yaramayan ölü yüküyle yerin dibine batacaktır. İkbâl'e (Schimmel, 2001, s.88) göre ulema, Müslümanları o hale getirmiştir ki onlar artık doğrudan doğruya Kur'an'ın manasına nüfuz edemez olmuşlardır.

İkbâl'in (2000, s.9) ulemayı eleştirdiği bir diğer husus ulema sınıfının bezginlikleri, rahata düşkünlükleri ve zamanlarının meydan okuyuşuna karşılık vermedeki isteksizlik ve cesaretsizlikleridir. Onların vaaz ve nasihatleri Müslümanların ruhlarını zafiyete düşürmüştür.

İkbâl'e (2000, s.50) göre ulema, Müslümanlarda aklın ve fikrin yok oluşunun temel sorumlusudur. Görüş hürriyeti, araştırma ruhu, dünyaya ve evrene hâkimiyet, dini ve ahlaki güzellik ve değer anlayışından mahrumdurlar.

Afgâni'ye (1968, s.106) göre ise ulema, ilk olarak doğruyu bulma ve hakka yöneltmede yanlış yola girmiştir. Kur'an üzerine biriktirilmiş ve onu çevrelemiş görüş ve içtihatları bir vahiy gibi ele almış, anlaşılması zor metin ve görüşlerle boşa vakit harcamışlardır. Sormayı, araştırmayı, düşünmeyi tamamen unutmış ve unutturmuşlardır.

Afgâni'nin (1987, s.193) ulemayı eleştirdiği ikinci nokta ise onların dini korumakla görevli olmalarına rağmen, bu görevi ihmal etmeleridir. Ulema bölük bölük olmuş Müslümanları birleştirmek, onların dağınık güçlerini toparlamak, aralarındaki bozukluk ve kırgınlığı düzeltmek, Müslümanların umutlarını güçlendirmek yönünde üzerine düşen görevi yerine getirmemiştir.

3. Ders Programları ve İçeriği

Ortaçağ İslam bilginleri, fıkıh ilmine mutlak bir mevkii verme amacıyla dini bilimler dışında her türlü bilgiyi müfredat programının dışında tutmuşlardır. Fakat İslami ilimler arasında üstün bir yer edinmek isteyen dogmatik kelimelerle rekabete girişmiştir. Bunun sonucu olarak dogmatik kelimeler kendini akli felsefenin yerine koydu ve VII. yüzyıldan itibaren felsefi sistemlerden "mantığı" benimseyip kendi tezlerini felsefi metafiziğin yerine koyarak sahasını genişletti. Esasen, böylesi felsefi-kelami bir plan İslam

düşüncesinin iç bünyesindeki verimliliğin belirtisidir. Kötü olan bu kelami-felsefi planın muhtevasının her türlü akli düşüncenin yerini ve doğması muhtemel her türlü yaratıcı muhalefet imkânını ortadan kaldırmış olmasıdır ((F. Rahman, 2000a, s.265).

Muhtevasını genişleten dogmatik kelim sonuça kendisini felsefenin rakibi olarak bulmuştur. Bundan sonra öğrencilerin artık felsefi eserler okumasına gerek kalmadığına karar verilmiştir. İşte ortaçağ ulemasının vardığı bu sonuç, fikri verimliliğin ana kaynaklarını ve özgün düşünce imkânını yok etmiştir (F. Rahman, 2000a, s.261-267).

Bu süreçten sonra medreselerin müfredat programları zararlı bir şekilde kısıtlanmış, dar görüşlülük nedeni ile yüksek din eğitimi de zayıf düşmüştür(F. Rahman, 2000a, s.261)

Afgâni de müfredattaki en büyük boşluğun felsefe ve kelimda olduğu görüşündedir. 1871’de Mısır’a giden Afgâni orada, Ezher’de bid’at sayılan bu konularda halka açık dersler vermeye başlamıştır. Afgâni’ye (1968, s.109) göre felsefe ve bilim Allah’ı bilmede en emin iki yoldur fakat Müslümanlar her ikisini de çok ihmal etmişlerdir.

Afgâni’ye (1987, s.9) göre, İslam öğretim kurumlarında verilen derslerin sayısı da içeriği de yeterli değildi. Ortaçağ İslam eğitim kurumlarında öğretilmekte olan özellikle kelim, fıkıh, tasavvuf, usul-u fıkıh, tefsir gibi ilahiyat ilimlerini içerik açısından yeterli bulmamıştır. Bu nedenle o, hem ilahiyat bilimleri, hem de diğer bilimler hakkında kendi evinde etrafına toplanan gençlere dersler vermiştir.

4. Eğitim Metodu

Modernist İslamcılar, İslam eğitim kurumlarında ne öğretildiği kadar nasıl öğretildiği konusuna da değinmişlerdir. Onlara göre bir eğitim sistemi için ilk ikisi kadar üçüncüsü de önemli bir husustur.

Bu çerçevede medreselerde okutulan kitapların sayısının çok az olması F. Rahman’ın ilk eleştiri noktası olmuştur. Zira kitap sayısının az olması öğretime ayrılan sürenin de kısalığı anlamına gelir. Bu sebeple öğrenciler dini ilimlerin yüksek boyutlarını ilgilendiren çetin ve anlaşılması çaba isteyen içerik ile yeterince uğraşamıyorlardı. Bu ise öğrencileri konuları anlayarak öğrenme yerine ezberlemeye itiyordu. Böylelikle dikkatleri konulardan ziyade kitaplar üzerinde yoğunlaşıyordu (F. Rahman, 2000a, s.264). Yani öğrenci fıkıh ilmini değil de, bir fıkıh kitabı olan Hidaye’yi, bir ilim olarak Tefsir bilimini değil de Beyzavi’yi okuyup öğreniyordu. Bu şekilde konuları anlama, eleştirme, tahlil etme yerine, körü körüne ezberleme metodu ivme kazanmıştır (F. Rahman, 1995, s.145). Bu durum daha sonraki yüzyıllarda (13. ve 14. yüzyıllar), özgün eserler vermeyi ve yaratıcılığı engelleyen şerh yazma geleneğini başlatmıştır (F. Rahman, 1999, s.101).

Bu şerhler ve haşiyeler üzerinde çalışma kılı kırk yaran ayrıntılarla uğraşmaya kadar varmış ilmin asıl meselelerine çözüm getirici çabaların engellenmesine sebep olmuştur. Bir meselenin ispatında “cedel” yöntemi en yaygın yöntem olmaya başlamıştır (F. Rahman, 1999, s.91-92).

Geleneksel eğitim sisteminde kullanılan metoda yönelik eleştirilerden bir diğeri de müfredat programının uygulanmasında konuların sıraya konmasıyla ilerlenen bir metodun takip edilmesidir. Bu metoda göre belli bir seviyeden bir üst seviyeye bir konuyu bitirip daha yüksek bir konuya başlamakla geçilirdi. Bu yöntem her konuya gerektiği kadar zaman ayırmaya izin vermemiştir. Çoğunlukla öğrenci bir üst seviyeye mümkün olan en kısa zamanda geçebilmek için konuların üzerinde onları iyice anlayıncaya kadar durmamıştır. Bu metot öğrencileri ezberciliğe itmiştir. Üstelik hangi konuların diğerlerinden daha yüksek olduğu hakkında da bir anlaşmaya varılmış değildir. Bazılarına göre hadis ilmi, bazılarına göre kelim veya fıkıh ilmi üstün idi (F. Rahman, 2000a, s.265).

B. Çağdaş (Son Dönem) Eğitim Sistemine Yöneltilen Tenkitler

Modernist İslamcılar, XIX. ve XX. yüzyıllarda çağdaş değişimler karşısında eğitim alanında Müslümanların gösterdiği tepkiyi ve bu tepkinin teorik temellerini de tahlil ve tenkide tabi tutmuşlardır.

Modernist İslamcılara göre Müslümanların çağdaş bilgi karşısındaki tutumları eğitim alanındaki çağdaşlaşma faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. F. Rahman (1999, s.102), Müslümanların çağdaş bilgi karşısındaki tutumlarının iki şekilde olduğunu belirtir. Bunlardan birincisine göre; Müslümanların ihtiyacı olan bilgi, sadece pratik, teknolojik alandaki bilgidir. Düşünce alanında Müslümanların, Batı'nın fikri buluşlarına ihtiyacı yoktur, hatta bu tür bilgidan Müslümanlar uzak durmalıdır. İkincisi ise, hiçbir bilgi türü zararlı olamaz. Müslümanlar, Batı'nın hem teknolojisini hem de düşünce sistemini elde etmelidirler.

F. Rahman (1999, s.103), birinci görüşün dualistik bir tavrı doğurduğunu bunun da din-dünya ayrımını ortaya çıkaracağını belirtir. Nitekim Osmanlılarda başlayan eğitimde ilk çağdaşlaşma hareketleri birinci yaklaşımı benimsemişti. Bu anlayışın çağdaş eğitimden anladığı “ faydalı beceri” ve “teknik bilgi”den ibaret idi.

İkbal ise çağdaş bilim anlayışının hem kendisini hem de bu anlayışa Müslümanların kayıtsızca teslim oluşunu sert bir şekilde eleştirmiştir. İkbal'e (1988, s.117-122) göre çağdaş bilim tamamen teknolojiye ve maddeciliğe yönelik olup yüce insani değerleri yok etmektedir. Bu görüşünü “Pir-i Rumi ve Murid-i Hindi” adlı şiirinde İkbal şöyle ifade etmektedir:

“Gören gözden kan ırmağı akıyor
Çağdaş bilim dini kökten yıkıyor.”

İkbal'e göre, çağdaş eğitim, sadece yüksek insani değerlere ve özellikle İslam kültürüne ters düşen bir eğitim vermekle kalmamakta, aynı zamanda Müslüman gençliğe Batı kültürünün daha üstün olduğunu aşlamaktadır.

İkbal (1999, s.28-29), modern okullarda okutulan ve adına "lüzumlu bilgiler" denen maddi eğitimi gayeleri kısıtlamak, manevi ve ahlaki değerlere zarar vermekle suçlamıştır. Gençler, bu eğitimin tesiriyle bencil ve kibirli yetişmekte, mazilerinden uzaklaşıp Batı medeniyetinin köleleri haline gelmektedirler.

Esasen İkbal, tenkitçi bir tavırla yaklaştığı Batı ilmine tamamen karşı değildir. Onun karşı olduğu şey kötü taklitçiliktir. Batı'da ilim ve fennin gelişmesine Müslümanların büyük katkıları olduğunu ve şimdi yapmaları gereken şeyin onları yeniden İslam dünyasına getirmek, kendi miraslarına sahip çıkmak olduğunu savunmaktadır. Zira entelektüel yanıyla Batı düşüncesi, doğrudan doğruya ortaçağın İslam entelektüel kültüründen gelmiş ve bu kültür İspanya ve Sicilya yoluyla Batı'ya yayılmıştır. İkbal, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu* adlı eserinin büyük kısmında bu iddiayı dile getirmiştir. Onun asıl endişesi ise bu kültürün parlak dış görünüşünün Müslümanlar için "ayak bağı" olmasıdır (İkbal, 1964, s.24).

Afgâni (1987, s.93) de genelde Batı eğitim sistemini özelde ise bu eğitim sisteminin İslami eğitim sistemine etkilerini eleştirmiştir. Ona göre Doğu'nun, ilerleme faaliyetleri çerçevesinde çeşitli okullar açarak ileri ülkelerin ilim ve medeniyetini yeni yetişenlere aktarması, sosyal, kültürel, mimari vb. konularda Batı'yı taklit etmesi yanlış sonuçlar doğurmuştur. Zira Müslümanlar kendilerine tamamen yabancı bir kültürel ortamda doğup gelişen bu unsurları anlamaktan uzak bulunmaktadırlar. Hal böyle olunca İslam toplumunun Batı'dan aldığı, eğitim sistemi dâhil, hiçbir şey taklitten öteye geçememiştir. Bu hususta şöyle demiştir:

"Ümmet, kendisine tamamen yabancı bu ilimleri anlamaktan, bunların tohumlarının nasıl atıldığından, nasıl geliştirildiğinden ya da dal budak salıp genişlediğinden, hangi su ile sulanıp hangi toprak ile beslendiğinden, bunların başlangıç ve sonuçlarından tamamen habersizdir. Bu konudaki bilgisi de kof bir taklittir."

Batı ilmini almak Afgâni'ye (1987, s.94) göre de önemlidir ancak, o da bunun sadece taklit şeklinde olmasına karşıdır. Bu şekilde Batı ilmini alan taklitçi Müslümanları kendi toplumları arasında "hilkat garibesi"ne benzeten Afgâni, onların öğrendiklerini sadece nakletmelerini, bunların kendi gelenekleri ve değerleri ile bağdaşır bağdaşmadığına aldırış etmemelerini tenkit eder. Hâlbuki ilimler Batılı memleketlerde doğal gelişimini sürdürerek yavaş yavaş ortaya çıkmış ve onların tabiatlarına, fitratlarına

uygun olarak meydana gelmişlerdir. Dolayısıyla modern okullarda bu ilimleri nakletmek yoluyla Doğu'nun kazanacağı hiçbir şey yoktur.

Modernist İslamcılar, Batı'dan bazı pratik çareler almakla Kur'an'ın içtimai-ahlaki toplum düzeninin kökleşeceğine inanmamışlardır. Onlara göre, bunun gerçekleşebilmesi için kökleri eğitimde olan bir sosyo-kültürel programın uygulanması şarttır. Bu ise son yıllarda sıkça tartışılan "bilginin İslamlaştırılması" meselesi ile yakından ilişkilidir. Bilginin İslamlaştırılması demek, Batı'da gelişen modern laik eğitimi benimsemek ve onu İslamlaştırmak; yani bir takım İslami kavramları yapıya yerleştirmek demektir. Eğer eğitim sisteminde bu İslami oryantasyondan hiçbir iz yoksa öğrencilerin karakterinin şekillenmesinde dini ve ahlaki değerler bir rol oynamayacaktır. İşte çağdaş eğitim sisteminde eksik olan bu oryantasyondur (F. Rahman, 1999, s.196).

Modernist İslamcılar çağdaş eğitim sisteminin bilgi anlayışına yönelik eleştirilerinin yanı sıra bu sistemdeki öğretmenler/öğretim elemanları, müfredat programları ve derslerin içeriği, öğrencilerin durumları ile ilgili olarak da bir takım tespit ve tenkitlerde bulunmuşlardır. Aşağıda bu hususlar başlıklar halinde incelenecektir.

1. Öğretmenler/Öğretim Elemanları

Modernist İslamcılara göre, çağdaşlaşma süreci içerisinde İslami eğitim sisteminin –özellikle yüksek İslami eğitimin- ana sorunu öğretim ve araştırma için yeterli ve kabiliyetli öğretim elemanlarının olmayışı ve bu elemanların nasıl yetiştirileceğinin bilinmeyiştir. Özellikle F. Rahman (1999, s.156, 177, 183, 191; 2000a, s.341) bu eksikliği, İslam eğitiminin çağdaşlaştırılması yönünde en büyük engel olarak gördüğünü sık sık dile getirmiştir. Ona göre, başta Türkiye, Mısır, Pakistan ve Endonezya olmak üzere İslam ülkeleri temelde bu sorunu paylaşmaktadırlar.

F. Rahman (1999, s.157), çağdaş öğretim kurumlarında ders verecek ya da veren kişilerin durumlarını yeterli görmemiştir. Geçmiş nesilden kalan birkaç kişi de hem modern bilimler hem de İslami ilimler alanında yetersizdir. İkinci olarak F. Rahman, yükseköğretim kurumlarında öğretim üyesi olan kişileri, ya Batı üniversitelerinde eğitim görmüş ve İslami ilimlerle hiç ilgisi olmayan hocalar ya da İslam tarihini sadece tarihi açıdan "objektif" olarak değerlendiren Müslüman oryantalistler olarak değerlendirmiştir. Bunlar az çok Batılı şarkiyatçıların birer kopyasıdır. Dolayısıyla bunların çabaları İslam'ın daha iyi anlaşılması yolunda değil, İslam'ı kural koyan bir din olarak ele alma yolunda olmuştur.

Batı'da öğrenim gören ve ülkelerine dönen âlimlerin, kafa olarak Batı eğitim sisteminin ürünü haline geldikleri için, İslam dünyasında ilerleme adına yapılacak ne varsa Batı'nın salt taklidi olacağını düşünür oluşlardır (F. Rahman, 2002, s.44). Onların böyle yetişmelerinin sebebi ise, Müslüman ülkelerin izlediği yanlış eğitim politikalarıdır. Müslüman hükümetler en zeki ve en iyi öğrencilerini Batı üniversitelerine çağdaş bilim ve teknoloji öğrenimi için gönderirken onların dini ilimler alanındaki öğrenim ve

kalitelerine önem vermemişlerdir. O bu hususta şöyle demiştir. “Bu hükümetler ülkelerinin yolları, köprüleri, binaları ve ekonomileri ile ilgilenmektedirler, insanların kafaları ve ruhları ile değil.” (Wan Daud, 1990, s.259).

İkbal (1976a, s.82; 2000, s.16) ise çağdaş âlimleri/üniversite hocalarını basiretlerini ve dinamizmlerini yitirmiş, maneviyattan ve iman zevkinden mahrum olarak nitelendirmiştir. Onlar İslam’ın yüz karasıdır.

İkbal (1976a, s.20, 12, 20), modern okullardaki öğretim elemanlarını, Batı tesirinde kalarak sadece akli olanı önemsemek, gençlerin manevi yönlerini ihmal etmekle suçlamıştır. Batı eğitim sisteminin etkisinde kalan hocalar, öğrencilerini de bu tarzda yetiştirmekte, onları kendi kültürel miraslarından ve dini değerlerinden habersiz bırakmaktadır. Üstelik onlar öğrencilerini tanımamakta, öğrencilere seviyelerinin altında eğitim vererek, değerlerini ve şahsiyetlerini düşürmekte, kabiliyetlerini ve yeteneklerini köreltmektedirler.

İkbal’e (1964, s.206) göre, günümüz uleması güçlü kişilik ve benlik sahibi bireyler yetiştirmede başarısız kalmış, okulun kaide ve kuralları ile öğrencilerin güç ve yeteneklerini yok olma derecesinde ezmişlerdir. Birey çevresindeki bütün sosyal düşüncelerden yararlanmış, kültürünü zenginleştirmiş, fakat kendi ruhunu, benliğini kaybetmiştir. İkbal (1964, s.206) bu hususta şöyle der: “Bir milletin nihai kaderi, teşkilat ve nizamdan çok fertlerin güç ve yeteneklerinin geliştirilmesine dayanır.” Ona göre ne geçmişte ne de günümüzde ulema bu gerçeği görememiştir.

Afgâni (1987, s.93), aynı şekilde, çağdaş öğretim kurumlarındaki öğretim üyelerini veya öğretmenleri, Batı taklitçisi olmak, Batı’dan öğrendiklerini olduğu gibi nakletmek, İslam toplumunun kaynaklarını, geleneklerini, değerlerini hesaba katmamakla eleştirir. Ona göre bu çağın âlimleri, geçmişinden ve bugününden habersiz bir şekilde anlık cereyanların arkasından sürüklenen, öğrendiklerinin kabuğundan çıkamayan, öğrettikleri bilgilerin öğrencilerin kişilik özelliklerine uygun olup olmadığına dikkat etmeyen, kısacası yaptıkları işin ehli olmayan kişilerdir.

Afgâni’nin bu konudaki görüşleri onun siyasi anlayışı ile yakından ilişkilidir. O İttihad-ı İslam görüşü çerçevesinde öğretmenlere bir takım görevler yüklemiştir. Bunlardan biri de yetiştirdikleri öğrencilere Müslümanlar arasında birliği sağlayacak ruhu aşılacaktır. Ancak Afgâni’ye (1987, s.94) göre öğretmenler/hocalar gençlere vatan ve millet sevgisi vermediği gibi onları başka milletlerin adetlerine özendirmişlerdir. Müslümanlar arasında sağlamaları gereken birliği sağlamak için çaba göstermemişlerdir. Aksine onlar arasında henüz bazı bağlar kalmış ise onları da yok etmişlerdir.

2. Müfredat Programı ve İçeriği

F. Rahman, İkbal ve Afgâni, daha önce de değinildiği gibi, çağdaş bilimleri, Avrupalıların Müslümanlardan alarak geliştirdiklerine inandıkları için

Müslümanların bu bilimleri yeniden almaları ve bu alanlarda çalışmaları gerektiğini savunmuşlardır. Bu sebeple İslami eğitimin çağdaştırılması sürecinde müfredat programlarında bu bilimlere yer verilmeyişine veya bunların yer alış şekline tepki göstermişlerdir.

F. Rahman'a (2000a, s.341) göre yenileştirilen müfredat programları ya Türkiye'de olduğu gibi, seküler yöne ağırlık vermek suretiyle eski klasik İslami eserleri dışarda bırakmış ya da Mısır'da olduğu gibi, geleneksel eğitim sisteminde yer alan derslere ağırlık vererek modern bilimleri dışlamıştır. Her iki eğilim de ders programlarının dar ve katı bir alanda sıkışıp kalmasına sebep olmuştur.

Bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak İslam dünyasında yeni eğitim sisteminin eskisi ile bütünlük arz edecek şekilde başlayamamış olması, Müslüman ülkelerdeki eğitim sistemlerinin bir başarısızlığıdır (İkbâl, 1968b, s.14; F. Rahman, 1999, s.130). Müslüman ülkeler, eğitim sistemlerinde eski ile yeni arasında karşılıklı bir uyum oluşturamamışlardır. Yapılan sadece İslami ilimler aleyhine salt maddi ilimlere verilen önemin artmasından başka bir şey değildir (İkbâl, 1968b, s.33). F. Rahman'a (1999, s.153) göre, müfredat programlarında "dini" olan ilimlerin "seküler" olan ilimler lehine ortadan kaldırılması hem "dini" hem de "seküler" olan ilimler üzerinde geriliğe yol açmıştır. Diğer yönden her ikisinin ayrı tutulması ise bir ülkede "iki millet" veya bir fertte "iki zihniyet" oluşturmuştur. Özellikle Türkiye ve Mısır bu bütünlüşmeyi sağlayamamıştır. Pek çok İslam ülkesinde "seküler" ilimlerin alanı devamlı önem kazanıp genişlerken "dini" olarak adlandırılan ilimler buna paralel olarak fakat ters istikamette arka plana itilmiştir.

Modernist İslamcılar, modern eğitim kurumlarındaki müfredat programlarında okutulan dersler bakımından en büyük eksikliğin felsefe alanında olduğu görüşünde birleşirler. Örneğin Afgâni (1968, s.104) , Osmanlı Devleti ve Mısır'ın modern bilimlerin öğretilmesi amacıyla açtıkları yeni okullarda hiçbir fayda elde edememiş olmalarına sebep olarak bu okulların müfredat programlarında felsefe ve felsefi bilimlerle ilgili derslere yer verilmeyişini göstermiştir. Ona göre, Osmanlılar bu okullarda felsefe dersleri dolayısıyla araştırma, soruşturma ruhu vermiş olsalardı Avrupa ülkelerinden bağımsız olarak kendi ülkelerine reform getirebileceklerdi.

3. Öğrenciler

Batı eğitim sisteminin tesiriyle şekillenmiş böyle bir eğitim ortamında yetişen öğrenciler de Modernist İslamcılara göre taklitçi olarak yetişmektedirler. İkbâl, F. Rahman ve Afgâni'ye kıyasla, eserlerinde Müslüman öğrencilerin durumuna oldukça geniş yer vermiştir.

İkbâl'e göre, çağdaş okullarda eğitilen öğrencilerin dışa dönük oluşları, görünüş ve etiketleri, güzel elbiseleri, konuşmalarının parlaklığı, tartışmaları, sportif faaliyetleri vb. özellikleri göz kamaştırıcıdır, fakat onların fikirleri Batı'dan ödünç alınmıştır, onlarda orijinal ve yaratıcı hiçbir şey yoktur. Batı'yı şüursuz bir şekilde taklit etmektedirler. O bir şiirinde

şöyle der: “Her ne kadar genç mektepli canlı görünürse de ölüdür, nefesini Frenk’ten ödünç almıştır.” (İkbal, 1968, s.60).

İkbal (1976a, s.111), Batı’nın ilim ve fennini almak isteyen öğrencilere, onların bütün zahiri olaylarını taklit etmenin şart olmadığını hatırlatmak istemiştir. Bu nedenle onları, Batı’nın ilim ve fennini öğrenmekle beraber kendi mazilerine giden köprüleri de yıkmamaya, kendi dini ve milli ananelerini inkâr etmeden ilmin ta derinliklerine girip onları kendi şartlarına göre tatbik etmeye çağırmıştır. Bunu yapmayan okullardaki gençleri üzüntü içerisinde kınayıcı bir dil ile uyarmıştır: “Mektep onda din vecdi ve heyecanı bırakmadı. Varlığı hiçbir işe yaramaz hale geldi. Bu kendi benliğini tanımaz. Bu Freng’e mest ve hayran... Freng’in elinden arpa ekmeği dilenmekte.”

F. Rahman da bu konuda İkbal’den farklı düşünmez. İkbal’e (1999, s.131) göre, eski eğitimle yetişen öğrenciler her zaman özgün ve üretken olmasalar da en azından gurur duyacakları bir tarihe sahip idiler. Fakat yeni eğitim sistemine göre yetişen öğrenciler yabancıların etkisiyle ortaya çıkmış, kendi öğretim alanlarında bile özgün olamamışlardır.

Kültüründen ve manevi değerlerinden uzaklaştırılmış olan öğrenciler, ahlaki ve dini esaslardan habersizdirler. Neticede güçleri ve melekeleri dengesiz ve terbiyeleri çarpık bir nesil ortaya çıkmıştır. Bu neslin insani ve hayati bazı yönleri tek yönlü olarak gelişmiş, böylece aklı ile kalbi arasında büyük bir uçurum doğmuştur (İkbal, 1968a, s.33).

Modernist İslamcıların öğrencileri tenkit ettikleri bir diğer nokta, onların eğitimlerini sadece geçimlerini temin edecek bir iş bulabilmek amacıyla yapmaları, bundan ötesini düşünmemeleridir. Memur zihniyeti ile yetişen bu gençler, aldıkları kötü eğitimin de etkisiyle tamamen işe yaramaz ve yardıma muhtaç bir duruma gelmektedirler (F. Rahman, 1999, s.132).

C. Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı

1. Eğitim Anlayışlarının Dayandığı Temel Düşünceler

Modernist İslamcıların eğitime dair fikirlerini daha iyi anlayabilmek onların bu fikirlerinin dayandığı milliyetçilik, çağdaşlaşma, İttihad-ı İslam gibi meseleler hakkındaki düşüncelerine yer vermek gerekir. Zira onların eğitim anlayışlarının temelinde bu meseleler ile ilgili düşünceleri yer almaktadır.

Modernist İslamcılara göre Batı’nın sahip olduğu gelişmişlik ve medeniyet seviyesi esasen Müslümanlara aittir. Zira İslam medeniyeti İspanya ve Sicilya yoluyla Batı’ya yayılmıştır. Yani çağdaş akılcılığın ürünleri özü itibarıyla Müslümanlara aittir ve Kur’anî bir olgudur. O halde çağdaşlaşma ile Müslümanlar zaten kendilerine ait olanı geri almış olacaktırlar (F. Rahman, 2000a, s.298; Afgâni, 1956, s.96; İkbal, 1964).

Ancak Modernist İslamcılar Batı’nın manevi olarak Doğu’dan geri olduğu fikrindedirler. Batı manevi ve ahlaki bir çöküş içerisinde. İslam toplumu ilerleme ve çağdaşlaşma faaliyetleri çerçevesinde Batı’nın bu manevi ve

ahlaki etkisinden şiddetle sakınmalıdır (Uyanık, 1993-1994, s.92). Bu nedenle onlara göre çağdaşlaşma Batı'dan sadece ilmi, felsefeyi aslen Kur'an'ın istediği araştırma ruhunu almakla olmalıdır. Müslümanların ilk devirlerdeki zenginlik ve yükselmişliği de İslam ile olmuştur. O halde Müslümanlar çağdaşlaşma sürecinde ilk kaynakları olan Kur'an ve sünnete dönmeli ve inşacı bir yöntemle çağın gereklerine göre yeniden yorumlamalıdır.

Modern İslam Düşüncesinde milliyetçilik, İslam dünyasının içinde bulunduğu parçalanma ve sömürgeleşme nedeni ile kendisine yer bulmuştur. Batı'nın bizzat teşvik ettiği parçalanma ve sömürgeleşmeye karşı Müslümanların milli ve manevi duyguları uyandırılmak istenmiştir. Ancak, Batı kaynaklı mutlak milliyetçiliği İslam'a aykırı olduğu düşüncesi ile kesin bir şekilde reddetmişlerdir (İktbal, 1999, s.187; F. Rahman, 2000a, s.311; Afgâni-Abduh, 1987, s.181).

İttihad-ı İslam (İslam Birliği) fikri, Modern İslam Düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. İttihad- ı İslam, Avrupa baskısı ve sömürsü karşısında alınacak en önemli tedbir olarak görülmüştür. Özellikle Afgâni'nin hayatı boyunca tüm faaliyetleri bu çerçevede şekillenmiştir. İttihad-ı İslam'ın din, hilafet ve hac olmak üzere üç dayanağı vardır. Müslümanlar din bağına sınıksız sarılmalı ve evrensel bir İslam kardeşliğini tesis etmelidirler. Çünkü Kur'an, tevhid inancının bir gereği olarak ırk ve renk ayrımının yapılmadığı inançlı ve ahlaklı bir toplum düzeni öngörmektedir (F. Rahman, 2000a, s.14). Hac mevsiminde Müslümanların toplanıp fikir alışverişinde bulunmaları ve iş bölümü yapmaları için en uygun şehir olan Hicaz ise İslam birliğinin ana merkezi olmalıdır (Afgâni-Abduh, 1987, s.35, 171; İktbal, 2001, s.88).

2. Eğitimin Hedefleri

Modernist İslamcılar, ilerlemek, medeniyeti yükseltmek için en gerekli yol olarak İslam dinini görmüşlerdir. Eğitim her şeyden önce mutlaka dini bir ruhla renklendirilmelidir. Bu nedenle eğitim anlayışlarının merkezinde İslam bulunmaktadır. İslam akla hitap eden bir dindir. İslam dünyasının bugünkü durumu aklın kullanılması ve dinden uzaklaşılması olduğuna göre eğitim bu unsurları içeren bir yapıda olmalıdır. Dini ve ahlaki olmayan bir terbiye sistemi insanı insan olarak yaşamaktan mahrum eder. Eğer bireyin bu hali sosyal biçimler haline gelecek olursa toplumun da ömrünü kısaltır. (F. Rahman, 1999, s.158; İktbal, 1964, s.240; Afgâni-Abduh, 1987, s.128).

Eğitimin hedeflerinin belirlenmesi üzerinde Modernist İslamcılar önemle durmuşlardır. Onlara göre, sosyal inkılapların gerçekleşmesi eğitimin hedeflerinin doğru tespit edilmesine bağlıdır. Gayesi belli olmayan veya iyi tespit edilemeyen eğitimin, içeriği ve yöntemi ne kadar iyi olsa da iyi bir netice alınmaz. İslam ülkelerinin eğitim kurumlarında eksik olan hedefsizliktir. Müslümanlar başıboşluk içerisinde kendilerini olayların akışına bırakmış durumdadırlar.

Modernist İslamcılar eğitimin hedeflerini İslam toplumlarında çöküşün yaşandığı alanlarla ilgili olarak belirlemişlerdir. Buna göre, bireysel,

toplumsal, dini, ahlaki, siyasi ve ekonomik alanlarla ilgili hedefler belirlemişlerdir.

Bireysel hedeflerle ilgili fikirleri onların yetiştirmek istedikleri insan modeli hakkında en önemli fikirlerini ihtiva ettiği görülür. Eğitim bireysel olarak öncelikli olarak iyi insan yetiştirmeyi hedeflemelidir. Bu iyi insanın en temel özelliği ise Müslüman olmasıdır. Dini ve ahlaki alanda son derece gelişmiş ideal insandan söz edilir (F. Rahman, 2000b, s.52). Eğitimde hedefler, bireysel olarak bugünkü dünyada etkin olabilecek ve dünyayı değiştirebilecek Müslüman kişiliği yetiştirecek nitelikte belirlenmelidir. O halde eğitim insanın benliğini geliştirmeyi, şahsiyetini ortaya koymasını, kendini tanımasını, kendini görmesini dikkate alarak yeteneklerini geliştirmesini, icatçı olmasını, kendini ve çevresini tanımasını, onları yenilemesini ve bağımlılığını kırmasını hedeflemelidir (İkbal, 1999b, s.132, 135, 439; İkbal, 1971, s.222; F. Rahman, 1997, s.24).

Buna ilaveten Modernist İslamcılar eğitimin bireysel hedeflerinin insanda üç hususu geliştirecek şekilde belirlenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Buna göre eğitim insanı zihnen, bedenen ve dinen yetiştirmeyi hedeflemelidir. Çünkü İslamiyet bu esasları birlikte vurgulamış, daha önceki yüzyıllarda İslam medeniyetinin ilerlemesi de böyle mümkün olmuştur. Dolayısı ile insanın bu yönde geliştirilmesi için bu üç çeşit terbiyenin bütünlük içerisinde verilmesi gerekir (Afgâni, 1956, s.227).

Eğitimin toplumsal hedeflerinde ise Modernist İslamcılar, bireyin toplumla uyumlu bir şekilde yaşayabilmesi açısından içinde yaşadığı toplumun kültürünü, örf ve adetlerini, değerlerini, tanınmaları gerektiği gerçeğini esas almışlardır. Bu faaliyetleri gerçekleştirmek eğitim kurumlarının görevlerindedir. Ancak eğitim kurumları sadece mevcut kültürü aktarmakla yetinmemeli, gençlerin içinde yaşadıkları toplumları gelecek zamanlara hazırlayacak nitelikte geniş ufuklu, uzak görüşlü eğitimi de hedeflemelidir (İkbal, 1999a, s.390).

Modernist İslamcılar, eğitimin ekonomik hedefleri ile ilgili olarak da görüş belirtmişlerdir. Onlara göre Müslüman ülkelerde yaşanan kitlesel yoksulluk problemi ve maddi geriliğin sebebi İslam değil, Müslümanların İslam'ı yanlış anlamasıdır. Özellikle dinin gayesi ile ters düşen tasavvuf ve kader anlayışı bu yoksulluğa sebep olacak tembelliğe neden olmuştur. Bu anlayışın düzeltilmesi eğitimin ekonomik hedefleri arasına alınmalıdır (F. Rahman, 2002, s.83). Kur'an ve peygamberin servet kazanma hususundaki tavrı olumludur. Hatta servet kazanma İslam'ın insana bir emridir. Maddi refah, sağlıklı ve gelişmiş ahlaki toplumsal düzenin ön şartlarındandır. İslam ülkelerinde bu problemleri çözüme kavuşturacak ve ekonomik kalkınmayı destekleyecek hedefler eğitim kurumlarının hedefleri arasında yer almalıdır (İkbal, 2000, s.23).

Eğitimin siyasi hedefleri ise İttihad-ı İslam fikri etrafında şekillenmiştir. Modernist İslamcılar'ın nihai hedefi İslam ülkelerini siyasi birliğe ulaştırmaktır. Özellikle Afgâni'nin tüm çabaları bu yönde seyretmiştir.

Ancak bu siyasi birlik, eğitimin bireysel, toplumsal, dini vb. alanlardaki bütün hedeflerine ulaştıktan sonra varılacak son nokta olarak görülmüştür (F. Rahman, 2000a, s.313).

3. Eğitimin İçeriği

Modernist İslamcıların eğitimin içeriğine ilişkin fikirleri onların eğitimin hedefleri ile ilgili düşünceleri ile yakından ilgilidir. Bu nedenle bu konudaki görüşlerinin temelinde de din vardır. Eğitim her şeyden önce dini içerikli olmalıdır. Onlara göre din ve ahlak öğretimi, İslam devletlerini ahlaki çöküntü, parçalanmışlık ve dağılımıktan kurtaracak yegâne yoldur. Bunun yanı sıra İslam dünyasının birlik problemini çözmek amaçlı İslam birliğini esas alan dersler verilmelidir. Yine ekonomik hedeflerle ilişkili olarak müfredat programlarında memur yetiştiren değil, girişimci bireyler yetiştirecek ekonomi, ticaret gibi derslere yer verilmelidir.

Modernist İslamcılar esasen, okul programlarında yer alacak derslerin Kur'an'ın bildirdiği bilginin kaynaklarına göre belirlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Kur'an, insan için üç çeşit bilginin yararlı olacağını ortaya koymuştur. Birincisi tabii ilimlerdir. Tabiat bilgileri insana hizmet edecek duruma getirildiğinde insan için yararlıdır. Kur'an fiziki evren ile insanın ilişkisine sıklıkla dikkat çekmiştir. Evrenin ve doğanın yasalarının incelenmesini isteyen Kur'an, insanlardan bu yasaların onların faydalanmaları için yaratıldığını anlamalarını istemiştir (F. Rahman, 2002, s.97).

İkinci bilgi türü, coğrafya ve tarih bilgisidir. Kur'an sürekli olarak insanı yeryüzünü gezmeye, keşfetmeye, görmeye teşvik etmiştir. Bu yolla insanı, geçmiş milletler ve medeniyetler hakkında bilgi sahibi olmaya, onların nasıl yükselip neden çöktüklerini anlayıp ders almaya yöneltmiştir. Özellikle tarih öğretimi ile insanlığın geçmişteki tecrübeleri üzerinde düşünmesini istemiştir. Kur'an'a göre, "güneşte", "ayda", "gece ile gündüzün değişiminde", "gölgelerin uzayıp kılmasında", "insanlar arası renk ve dil farklılıklarında" Mutlak Hakikat'in işaretlerini görmek mümkündür. İşte Müslümanların görevi bu işaretleri bulup çıkarmaktır (F. Rahman, 2000c, s.73; İktbal, 1964, s.189).

Kur'an'ın bildirmiş olduğu üçüncü önemli bilgi kaynağı ise insanın kendisinin bilgisidir. Diğer bir ifade ile insan davranışları ve psikolojisidir. Bu bilgi "ilmi bilgidir". Ancak bu bilimsel bilgi, kalbe inmeli ve insanda gelişmesi beklenen ahlaki anlayış ile uyum içinde olacak şekilde bir insanın görüş açısını genişletmelidir. Zira bu görüş açısı genişlemeden teknolojik ve ilmi bilgiler tehlikeli sonuçlar doğurabilir (F. Rahman, 2000c, s.73).

Modernist İslamcıların çizdiği bu geniş çerçeveye göre, yeryüzünde var olan hiçbir bilim dalı ya da araştırma alanı müfredat dışı kalmamalıdır. Özellikle yaratıcı ve hür düşünceyi ortaya çıkaracak olan felsefe dersleri müfredat

programlarının temel unsurudur. Yeni bir İslam düşüncesi bu hür ve yaratıcı düşünce ile doğacaktır.

4. Eğitimin Dili

Modernist İslamcıların düşünce sistemlerinde eğitimin hangi dilde yapılması gerektiği, eğitimde yabancı dile yer verilip verilmeyeceği gibi konular da yer almaktadır.

Afgâni eğitimin dilini milliyet birliğine olan katkısı bakımından önemsemiştir. O bu konu da şöyle demiştir: “Cinsiyet (milliyet) olmaksızın millet, millet olmaksızın sadakat olmaz. Dil olmadan da millet olmaz.” (Afgâni, 1912, s.45). Ona göre eğitim her milletin kendi dilinde yapılmalıdır. Çünkü dil birliği din birliğinden daha devamlıdır. O halde milletlerin birlik ve bütünlüğünü en uzun süre hangi esas koruyacaksa ona önem verilmelidir. Bu bağlamda Afgâni, âlimlerin birinci vazifesinin kendi ana dillerinin gelişmesine gayret göstermek olduğunu ifade etmiştir. Buna göre âlimler ilk önce dil zenginliğine ve temizliğine yani, tabirlerin terimlerin tamam olmasına, milletlerin çeşitli tabakaları tarafından anlaşılır olmasına özen göstermelidirler. Daha sonra da kendi dilleri ile münasebetleri olan diğer dillerden ihtiyaca göre kelime almaları gerekir, fakat bu kelimeleri kendi dillerinin kisvesine sokmak şarttır. Bunu o derce iyi yapmaları gerekir ki, o kelimelerin yabancı oldukları anlaşılmalıdır (Afgâni, 1912, s.48).

F. Rahman’ın bu konudaki fikirleri Afgâni’den izler taşımaktadır. Ona göre, Müslümanlar dillerini yeterli düzeyde geliştirmek suretiyle, hem bilimsel hem felsefi düşüncenin iletişim aracı olarak özellikle de yükseköğretimde kendi dillerini kullanmalıdırlar. Bunun aksi, onların geçmişleri ile bugünleri arasındaki köprüyü yıkmaları demektir. O bu hususta şöyle söylemiştir:

“Aslında Hint alt kıtası, adeta kendi dili olmayan bir ülke görünümündedir. Bunun sonucu olarak Müslümanların kültürel kaybı çok büyük olmuştur. Türkleri, yeni alfabe kabul ederek geçmişle olan bağlarını kestikleri için eleştiren Hintli ve Pakistanlı Müslümanlar, ilk önce kendi hallerine baksınlar ve Urduca’yı yükseköğretimde hem bilimsel hem de felsefi düşüncenin iletişim aracı olarak yeterli düzeye getiremediklerinden dolayı, dinî ve fikrî olsun, yüksek İslam kültüründen kendilerini, ne kadar daha köklü bir şekilde kopardıklarını görsünler.” (F. Rahman, 1999, 135).

F. Rahman (1999, s.135), İslam ülkelerinde sadece İngilizce eğitim vermek isteyenleri de eleştirmiştir. Bu, bir ülkede birbirini anlamayan iki ayrı millet

oluşturmaktadır. Müslüman milletlerin güçlü bir İslami kimlik oluşturabilmeleri için kendi dillerinde eğitim yapmaları bir zorunluluktur.

Bununla birlikte, Modernist İslamcıların eğitimde İngilizce veya herhangi bir yabancı dilin öğrenilmesine karşı oldukları anlamı çıkarılmamalıdır. Onlar böyle bir karşıtlık içerisinde olmadıklarını belirtmişlerdir. Aksine, eğitimde yabancı dil öğretimine önem verilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir.

Sonuç

Modern İslam düşüncesinin eğitim anlayışının temelinde İslam dini yer almıştır. İslam dini her türlü ilerlemenin, ilim ve tekniğin itici kuvvetini içinde barındıran bir dindir ve eğitimin merkezinde yer almalıdır. İslam toplumlarının geri kalmış olması Müslümanların Kur'an'dan uzak kalmaları ve onu doğru anlayamamalarından kaynaklanmıştır. O halde Müslümanlara düşen görev İslam'ı yeniden hayata hâkim kılabilecek unsurları harekete geçirmektir. Bu ise pek çok alanda dönüşümü gerektirir. Dönüşümün başlayacağı alan ise eğitimidir. Modernist İslamcıların eğitimle ilgili fikirleri çağdaşlaşma, İttihad-ı İslam, milliyetçilik gibi kavramlar çerçevesinde belirginleşmiştir.

Modernist İslamcılara göre, çağdaş bilim, dinî ve insanî değerleri yok etmektedir. Bu nedenle Müslümanlar çağdaşlaşma ile birlikte dini, ahlaki ve milli unsurları da içeren bir eğitim sistemine vurgu yapmışlardır. Bu eğitim sistemi ile beden, zihin ve ruhun birlikte eğitildiği bir insan modeli yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Onlara göre iyi eğitim sisteminin yetiştireceği ideal insan, iyi bir Müslüman ile aynı anlama gelir. Buna ilaveten iyi eğitim sistemi Müslümanların her türlü alanda kalkınmasını sağladıktan sonra nihai olarak onları İslam birliğine ulaştıracak nitelikte olmalıdır.

Sonuç itibarıyla Modernist İslamcılar gerek Müslüman toplumları Batı karşısında dini, ahlaki, sosyal, ekonomik, siyasi vb. pek çok alanda güçlü olmaya teşvik etmek suretiyle, gerek İslam ülkelerindeki eğitim kurumlarında yapılacak ıslahat ile felsefi düşünce ve modern bilimsel bilgiyi üretmeye yönelik çaba ve faaliyetleriyle İslam modernizmi üzerinde kalıcı izler bırakmışlardır.

Kaynakça

- Afgâni, C. (1912). "Vahdet-i Cinsiyye (Irkiyye) Felsefesi ve Lisan Birliğinin Hakiki Mahiyeti", *Türk Yurdu*, (C. 3, S.26)
- Afgâni, C. (1956). *Tabiatçılığı Red*, A. Akpınarlı (çev.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Afgâni, C. (1968). "Lecture On Teaching And Learning", *An Islamic Response To Imperialism*, Nikki R. Keddie, Berkeley and Los Angeles: University of California.
- Afgâni, C.-Abduh M. (1987). *Urvetu'l-Vuska*. İ. Aydın (çev.). İstanbul: Bir.
- Aydın, M. S. (2000). "İkbal Muhammed", *İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 22, ss.17-23). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Doğan, R. (1999). *İslamcıların Eğitim ve Öğretim Görüşleri*. Ankara: Bizim Büro.
- Fahri, M. (1987). *İslam Felsefesi Tarihi*. K. Turhan (çev.). İstanbul: İklim.
- İkbal, M. (1956). *Şarktan Haber*. A. N. Tarlan (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İkbal, M. (1964). *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*. N. A. Asrar (çev.). İstanbul: Birleşik.
- İkbal, M. (1968a). *Hicaz Armağanı*. A. N. Tarlan (çev.). İstanbul: R.C.D. Kalkınma İçin İşbirliği Kültür Enstitüsü.
- İkbal, M. (1968b). *Darb-ı Kelim*. A. N. Tarlan (çev.). İstanbul: R.C.D. Kalkınma İçin İşbirliği Kültür Enstitüsü.
- İkbal, M. (1971). *Zebur-u Acem*. A. N. Tarlan (çev.). İstanbul.
- İkbal, M. (1976). *Ey Şark Kavimleri*. A. N. Tarlan (çev.). İstanbul: Eser.
- İkbal, M. (1988). *Doğudan Esintiler (Bang-ı Dara/Kervanın Çağrısı)*, N. Ahmed Asrar (çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür.
- İkbal, M. (1999a). *Cavidname*. A. Schimmel (çev.). İstanbul: Kırkambar.
- İkbal, M. (1999b). *Benlik ve Toplum*. A. Yüksel (çev.). İstanbul: Birleşik.
- İkbal, M. (2000). *Cebraül'in Kanadı*. A. Kızılkaya (çev.). İstanbul: Kırkambar.
- İkbal, M. (2001). *Yansımalar*. H. Toker (çev.) İstanbul: Kaknüs.

- Kara, İ. (1986). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler I*. İstanbul: Risale.
- Kılıç, C. (ts.). *Büyük Mütefekkir Dr. Muhammed İktbal Hayatı Şahsiyeti ve Fikirleri*. Ankara: Muradiye Kültür Vakfı.
- Rahman, F. (1963). “The Post-Formative Developments In Islam II”, *Islamic Studies*. (C. II, ss.297-316). Islamabad: Islamic Research Institute.
- Rahman, F. (1995). *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*. S. Akdemir (çev.). Ankara: Ankara Okulu.
- Rahman, F. (1997). *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*. A. B. Baloğlu-A. Çiftçi (çev.). Ankara: Ankara Okulu.
- Rahman, F. (1999). *İslam ve Çağdaşlık*. A. Açıkgenç-M.H. Kırbaşoğlu (çev.). Ankara: Ankara Okulu.
- Rahman, F. (2000a). *İslam*. M. Dağ-M. Aydın (çev.). Ankara: Ankara Okulu.
- Rahman, F. (2000b). *İslami Yenilenme Makaleler I*. A. Çiftçi (çev.). Ankara: Ankara Okulu.
- Rahman, F. (2000c). *Ana Konularıyla Kur’an*. A. Açıkgenç (çev.). Ankara: Ankara Okulu.
- Rahman, F. (2002). *İslami Yenilenme Makaleler III*. A. Çiftçi (çev.). Ankara: Ankara Okulu.
- Schimmel, A. (2001). *Çağın Mevlanası Muhammed İktbal*. Senail Özkan (çev.). İstanbul: Kırkambar.
- Uyanık, M. (1993-1994). “Muhammed İktbal’e Göre Çağdaşlık Kavramı”, *İslami Araştırmalar*. (C. 7, S. 1, ss. 89-93).
- Wan Daud, W. M. N. (1990). “Büyük Âlim Hocam ve Arkadaşım (Fazlur Rahman) İle Anılarım”, Bekir Demirkol (çev.). *İslami Araştırmalar*. (C. 4). Ankara.
- Yücel, T. (2019). “Modern İslam Düşüncesinde Mahiyeti ve Unsurları İtibariyle Eğitim (Fazlur Rahman, Muhammed İktbal, Cemaleddin Afgani Örneği). *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi 2019 Bildiriler Kitabı*. (ss.585-604). İstanbul: YEKDER.
- Zulfikar, G. H. (1993). “İktbal’in Gençliğe Yaşayan Mesajı”, *Türkçe İktbaliyat*. Z. Yazıcı. (çev.). Lahor: İktbal Akademisi.

